Історична трансформація концепції бойових порядків: від перших згадок до децентралізованих і багатосферних систем у сучасних доктринах

Historical Transformation of the Concept of Battle Formations: from the First Mentions to Decentralized and Multi-Domain Systems in Modern Doctrines

Андрій Жучков
ад'юнкт кафедри історії війн і воєнного мистецтва, e-mail: zhuchkov81@ukr.net, ORCID ID: https://orcid.org/0009-0000-4971-0482

Andrii Zhuchkov
PhD student of the Department of the History of Warfare and Military Art, e-mail: zhuchkov81@ukr.net, ORCID ID: https://orcid.org/0009-0000-4971-0482

Національний університет оборони України, м. Київ, Україна

National Defence University of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Received: July 1, 2026 | Revised: September 20, 2026 | Accepted: October 31, 2026

УДК: 355.42:355.02:355.48

DOI: https://doi.org/10.33445/sds.2026.16.5.28

Мета роботи. Здійснити ретроспективний аналіз еволюції бойових порядків від статичних лінійних форм XVIII століття до сучасних багатосферних систем та обґрунтувати необхідність уточнення сутності поняття "бойовий порядок" у вітчизняній воєнній науці шляхом переходу від геометричного тлумачення до концепту багатосферної адаптивної бойової системи.

Матеріали і методи. Застосовано історико-генетичний, проблемно-хронологічний, історико-системний методи та контент-аналіз доктринальних документів. Дослідження охоплює період від середини XVIII століття до сучасності. Проаналізовано доктрини, стратегії та бойові статути США, Великої Британії, Фінляндії, Швеції, Ізраїлю, Китаю, Ірану, України та РФ. Порівняння здійснено за критеріями просторовості, функціональної структури, автономності, управління, інформаційної інтеграції, розосередження та синхронізації ефектів.

Результати дослідження. Встановлено трансформацію бойового порядку від лінійної побудови військ до динамічних, модульних і багатосферних систем. Виявлено термінологічно-концептуальну невідповідність між сучасним змістом бойових дій та чинним визначенням поняття "бойовий порядок" у вітчизняних бойових статутах. Обґрунтовано доцільність його трактування як "багатосферної адаптивної бойової системи".

Теоретична цінність дослідження. Систематизовано еволюцію уявлень про бойовий порядок та розвинуто концептуальний підхід до його багатовимірного трактування як динамічної конфігурації сил, засобів та інформаційно-управлінських зв'язків.

Тип статті: теоретико-аналітична.

Purpose. To conduct a retrospective analysis of the evolution of battle formations from the static linear formations of the eighteenth century to modern multi-domain systems and to substantiate the need to refine the concept of "battle formation" in Ukrainian military science by shifting from a geometric interpretation to the concept of a multi-domain adaptive combat system.

Method. The study employed historical-genetic, problem-chronological, historical-systemic methods, as well as content analysis of doctrinal documents. The research covers the period from the mid-eighteenth century to the present. Doctrines, strategies, and combat regulations of the United States, the United Kingdom, Finland, Sweden, Israel, China, Iran, Ukraine, and the Russian Federation were analyzed. The comparison was conducted according to the criteria of spatial organization, functional structure, autonomy, command and control, information integration, dispersion, and synchronization of effects.

Results. The study identified the transformation of battle formations from linear troop formations into dynamic, modular, and multi-domain systems. A terminological and conceptual inconsistency was identified between the contemporary nature of combat operations and the current definition of "battle formation" in Ukrainian combat regulations. The study substantiates the expediency of interpreting the concept as a "multi-domain adaptive combat system".

Theoretical implications. The evolution of approaches to understanding battle formations was systematized, and a conceptual approach to their multidimensional interpretation as a dynamic configuration of forces, assets, and information and command-and-control links was further developed.

Article type: theoretical and analytical article.

Ключові слова: Збройні Сили України, бойовий порядок, багатосферна операція, стандарти НАТО, мережецентричність, адаптивна бойова система.

Keywords: Armed Forces of Ukraine, Battle Formation, Multi-Domain Operation, NATO Standards, Network-Centricity, Adaptive Combat Environment.

Вступ

Сучасний етап розвитку глобального безпекового середовища характеризується руйнуванням класичних моделей воєнного мистецтва та переходом до багатосферних операцій (Multi-

Domain Operations). Досвід повномасштабної російсько-української війни довів, що поява високотехнологічних засобів ураження, роботизованих комплексів, систем радіоелектронної боротьби та тотальна цифровізація поля бою докорінно змінили динаміку та архітектуру збройного протистояння. У цих умовах традиційні підходи до побудови та застосування військ зазнають критичної трансформації, вимагаючи негайного переосмислення фундаментальних категорій воєнної науки, ключовою серед яких є поняття "бойовий порядок".

Проведена історична ретроспектива свідчить, що зміст терміна "бойовий порядок" еволюціонував від статичної геометричної норми лінійної тактики XVIII століття до складних, глибоко ешелонованих вогневих зон міжвоєнного періоду та концепцій динамічної синхронізації сил наприкінці XX століття. Провідні армії світу (США, Фінляндії, Ізраїлю, Китаю тощо) у своїх сучасних доктринах уже відійшли від розуміння бойового порядку як простої схеми розстановки підрозділів на місцевості, трансформувавши його в категорію цифрових, розгалужених та адаптивних бойових систем, що діють одночасно в усіх просторах: сухопутному, повітряному, морському, космічному та кібернетичному.

Актуальність цієї теми для вітчизняної воєнної науки та практики підсилюється наявністю глибокого внутрішнього протиріччя в керівних документах Збройних Сил України. Його сутність полягає в тому, що, незважаючи на те, що бойові статути в редакції 2026 року офіційно впроваджують концепт багатосферних операцій та модель "вирішальних, формуючих і підтримуючих дій" за стандартами НАТО, базове визначення бойового порядку залишається під впливом застарілої термінології та радянських шаблонів часів Другої світової війни. Продовжуючи трактувати бойовий порядок виключно як "розташування підрозділів на місцевості", нормативна база ігнорує інформаційно-цифрові та когнітивні чинники організації військ, що створює понятійний розрив із реальною практикою сучасної мережецентричної моделі управління збройною боротьбою.

Таким чином, розгляд еволюції та порівняльний аналіз світових моделей побудови військ крізь призму сучасного досвіду дають можливість подолати виявлені теоретичні протиріччя й обґрунтувати необхідність переходу від застарілих статичних схем до концепту "багатосферної адаптивної бойової системи".

Метою статті є здійснення ретроспективного аналізу еволюції поняття "бойовий порядок" від статичних лінійних форм XVIII століття до сучасних багатосферних систем та обґрунтування необхідності уточнення його сутності у вітчизняній воєнній науці шляхом переходу від геометричного (топографічного) тлумачення до концепту "багатосферної адаптивної бойової системи" з урахуванням досвіду російсько-української війни та моделей побудови оборони провідними країнами світу.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у вирішенні теоретичного протиріччя між сучасним технологічним наповненням багатосферних операцій та застарілим тлумаченням понятійного апарату у вітчизняній воєнній науці. На відміну від попередніх досліджень, які переважно фокусувалися на емпіричному описі тактичних дій чи впровадженні окремих технологій, у статті набуло подальшого розвитку тлумачення сутності поняття "бойовий порядок". Новизна полягає в обґрунтуванні необхідності відмови від статично-геометричного розуміння цього терміна (як фізичного розташування на місцевості) на користь динамічної просторово-функціональної та інформаційної конфігурації сил, що утворює адаптивну систему впливу на противника. Запропонований підхід дозволяє усунути понятійний розрив у чинних бойових статутах Збройних Сил України (зокрема, СБП 3-(01,02,04).55 та СБП 3-(01).56 редакції 2026 року) та концептуально синхронізувати вітчизняну термінологію з передовими концепціями багатосферних операцій (Multi-Domain Operations), які імплементовані в доктринах США (FM 3-90) та Великої Британії (ADP Land Operations).

Огляд літератури

У вітчизняній науковій думці та військово-аналітичному дискурсі дослідження еволюції тактичних побудов загальновійськових частин і впровадження новітніх технологічних засобів здійснюються за кількома ключовими напрямами.

Зокрема, методологічні підходи до організації загальновійськового бою та загальні принципи побудови оборонних рубежів на тактичному рівні детально досліджено у фахових працях вітчизняних військових науковців та навчально-методичних матеріалах вищих військових навчальних закладів, зокрема у курсі лекцій Є. Шугалія [1].

Окрему увагу визначенню ролі угруповань військ та еволюції форм їх застосування від класичних операцій до концепції об’єднаної операції сил оборони приділено у фахових дослідженнях М. Лобка [2].

Проте зазначений масив досліджень переважно орієнтований на класичні засади й не повною мірою враховує специфіку відсічі повномасштабного вторгнення російської федерації. Наступний напрям, на якому зосереджено увагу дослідників, становить узагальнення досвіду періоду АТО/ООС (2014–2021 рр.), присвячене переходу від маневрених дій до довготривалої позиційної оборони.

Питання застосування тактичних груп (РтГР, БтГР), їх маневрування та забезпечення під час ведення стабілізаційних та оборонних дій детально висвітлено в аналітичних матеріалах Центру досліджень воєнної історії ЗСУ [3]

Водночас питання радикальної децентралізації управління, трансформації тактичних підходів та ефективності застосування малих мобільних груп в умовах “прозорого поля бою” відображено у фахових дослідженнях А. Луцишина та співавторів [4].

Технологічний аспект сучасного високотехнологічного бою (2022–2026 рр.) порушує питання інтеграції новітніх систем у структуру бойового порядку. Вплив FPV-дронів на трансформацію фортифікації, перехід від масивних опорних пунктів до децентралізованих позицій відділень та проблеми живучості тактичної оборони в умовах “прозорого поля бою” ґрунтовно проаналізовано у дослідженні В. Заболотнюка та Н. Марцінко [5].

Окрему групу джерел становить напрям, пов’язаний зі стандартизацією та інтеграцією процедур Альянсу, що зумовлено законодавчим закріпленням стратегічного курсу України на вступ до НАТО. Особливості впровадження цих стандартів, ведення оборонних дій загальновійськовими частинами, а також практичні аспекти застосування процедур планування та прийняття рішень TLP (на рівні роти/батальйону) та MDMP (на рівні бригади) в оборонних діях наразі впроваджені та концептуально закріплені у чинній нормативній базі, зокрема в нових бойових статутах Збройних Сил України [35, 36].

Попри високий рівень опрацювання окремих технологічних та процедурних питань, у наявній воєнно-теоретичній базі існує низка суттєвих прогалин. Більшість матеріалів щодо трансформації елементів бойового порядку має суто емпіричний, фрагментарний характер оперативних звітів, через що відсутнє цілісне теоретичне узагальнення еволюції за весь 12-річний період тривалого воєнного конфлікту. Крім того, військова теорія ще не запропонувала математично та тактично обґрунтованої заміни класичній лінійній побудові в умовах тотальної прозорості поля бою, тоді як практика вимагає системного переходу від застарілих статичних шаблонів до нової наукової моделі побудови децентралізованих, гнучких та адаптивних бойових порядків.

Методологія дослідження

Методологічну основу дослідження становить поєднання загальнонаукових і спеціальних історичних методів, спрямованих на визначення закономірностей трансформації сутності та змісту поняття “бойовий порядок” від середини XVIII століття до сучасності. Джерельну базу

дослідження сформували праці військових теоретиків, наукові публікації, а також доктрини, стратегії, польові та бойові статути України, США, Великої Британії, Фінляндії, Швеції, Ізраїлю, Китаю, Ірану та російської федерації.

Історико-генетичний метод застосовано для простеження послідовної трансформації бойового порядку від статичної лінійної побудови військ до динамічних, модульних і багатосферних систем. Проблемно-хронологічний метод використано для виокремлення основних етапів розвитку поглядів на побудову та застосування військ, а історико-системний — для визначення взаємозв'язку між змінами засобів збройної боротьби, способів управління та організації бойового порядку.

Контент-аналіз доктринальних і нормативних документів застосовано для визначення змісту поняття "бойовий порядок" та пов'язаних із ним категорій у сучасних національних воєнних доктринах. Порівняльний аналіз здійснено за критеріями просторової організації військ, функціональної структури, автономності підрозділів, управління, інформаційної інтеграції, розосередження та синхронізації ефектів. Узагальнення отриманих результатів дало змогу визначити основні тенденції еволюції бойового порядку та обґрунтувати його перехід від геометричного розуміння до концепту "багатосферної адаптивної бойової системи".

Результати дослідження

Для того щоб системно зрозуміти витоки сучасних трансформацій і виявити логіку переходу від статичних форм до адаптивних систем, звернемося до ретроспективного аналізу еволюції поняття "бойовий порядок".

У вітчизняній теорії воєнного мистецтва термін "бойовий порядок" застосовується дуже широко. Проте, незважаючи на те, що Україна в ході російсько-української війни набуває колосального досвіду щодо запровадження нових способів застосування військ (сил), формуючи передову практику для розвитку сучасної воєнної науки, в усіх чинних керівних документах (бойових статутах, настановах) сутність та зміст визначення "бойовий порядок" залишаються переважно такими, якими їх розуміли за часів Другої світової війни та конфліктів XX століття.

Для визначення сучасної сутності та змісту поняття "бойовий порядок" було використано джерела передусім провідних країн світу, що беруть участь у сучасних конфліктах та здобувають власний досвід у застосуванні загальновійськових частин та підрозділів, насамперед України, США, російської федерації, Ізраїлю тощо.

Здійснюючи історичну ретроспективу, доцільно концептуально розмежовувати три паралельні процеси: еволюцію самого терміна, зміну тактичної форми та трансформацію способу управління. Загальноприйнято вважати, що свого класичного нормативного закріплення термін "бойовий порядок" набув за часів Фрідріха II Великого (сер. XVIII ст.) [6], де "бойовий порядок" (l'ordre de bataille / Schlachtordnung) згадується як суворо регламентована лінійна побудова (статична геометрична норма). У контексті тактичної форми — це була жорстка лінійна побудова військ, яка мала бути незмінною від моменту розгортання до кінця бою. З точки зору способу управління — це був інструмент механічного контролю маси солдатів для забезпечення одночасного залпового вогню. Фактично за формою бойовий порядок був жорсткою лінією (статикою), а за своєю суттю термін визначав виключно те, як війська розташовані на місцевості. Але з плином часу сучасник і послідовник Фрідріха II Великого у розвитку воєнної теорії Жак Гібер у своїй праці "Essai général de tactique" (Загальний нарис тактики) (1772) [7] надав нового значення терміну "бойовий порядок". Він змінив концепцію управління зі статичної на динамічну, перевівши її з категорії "розташування" в категорію "системи дій". Жак Гібер обґрунтував, що тактична форма бойового порядку не повинна бути статичною, і запровадив "перпендикулярну тактику", поєднавши лінії з колонами, що згодом стало основою воєнного мистецтва Наполеона.

Наполеон, своєю чергою, розвинув теорію Жака Гібера та втілив його теоретичні напрацювання в життя. До Гібера точилися запеклі дискусії між прихильниками тонких ліній та глибоких колон. Гібер теоретично обґрунтував, що армія повинна володіти обома формами. Наполеон взяв ідею Гібера і створив Ordre Mixte (змішаний порядок). Він реалізував її у власній системі ведення воєнних дій [8]. Наполеон удосконалив перехід військ із похідного в бойовий порядок, навчивши їх розгортатися в бойовий порядок прямо з маршу, що, своєю чергою, дало поштовх такому поняттю, як "передбойовий порядок".

Наполеон I Бонапарт докорінно змінив зміст поняття "бойовий порядок", перетворивши його зі статичної схеми розташування на динамічний процес управління підрозділами. У межах цієї трансформації можна виділити дві ключові зміни. По-перше, критерієм правильності порядку стало не суворе дотримання лінійних форм, а ефективність зосередження зусиль у визначеній точці. По-друге, бойовий порядок перестав бути нерухомим, перетворившись на послідовну зміну станів — від маршу та передбойового розгортання до динамічної зміни конфігурації (лінії, колони, каре) та введення резервів. Отже, бойовий порядок перестав бути нерухомою схемою і перетворився на гнучкий алгоритм управління, який безперервно коригується в часі залежно від змін в обстановці [9].

Військовий теоретик барон Жоміні проаналізував битви Наполеона і створив на їхній основі конкретні інструкції для штабів. Він обґрунтував, що переміщення військ підпорядковується математичній логіці та чітко визначеним алгоритмам маневрування на місцевості. Відповідно до праці "Нарис воєнного мистецтва" (видання 1939 року) [10], Жоміні вніс кілька фундаментальних уточнень у поняття бойового порядку, які залишаються базовими для академічної воєнної науки дотепер.

Жоміні довів, що бойовий порядок — це передусім інструмент для зосередження зусиль у найслабшому місці ворога. Він увів розрахунки, за допомогою яких можна було визначати найкоротші та найефективніші шляхи для виходу головних сил на ціль. Це дозволило штабам планувати операції як математичні задачі, розраховуючи час, відстань та кути атаки. Жоміні чітко визначив місце та функцію резервів у структурі бойового порядку. Він наполягав на тому, що резерв має бути завжди готовим до вступу в бій для стабілізації ситуації. Він розробив типові схеми (шаблони) того, як саме мають розташовуватися підрозділи залежно від завдання. Ці схеми стали основою для професійної штабної освіти в усьому світі, оскільки давали командирам готові структури бойових порядків для організації бою.

Карл фон Клаузевіц у своїй фундаментальній праці "Про війну" підходить до визначення бойового порядку не як математик (на відміну від Жоміні), а як філософ і практик, який розуміє хаотичну природу реального бою.

"Бойовий порядок — це не що інше, як розподіл армії за частинами, кожна з яких має своє призначення, і встановлення способу, у який ці частини мають діяти під час зіткнення" [11]. Клаузевіц бачить у бойовому порядку адміністративно-психологічний каркас, який дозволяє армії не розсипатися в перші хвилини бою. Він вводить своє знамените поняття "тертя" (friction), що визначає різницю між війною на папері й реальними бойовими діями.

Бойовий порядок призначений для того, щоб максимально зменшити це тертя. Коли кожен солдат і офіцер знають своє місце у стандартному порядку, управління армією стає можливим навіть тоді, коли "туман війни" — сила спротиву середовища, яка перетворює найпростішу дію на надскладну задачу, коли через неясність ситуації виникають затримки, помилки в наказах та неузгодженість підрозділів, — застилає очі полководцю.

Клаузевіц чітко розмежовує поняття "тактика — стратегія", і бойовий порядок у нього належить саме до тактики. Бойовий порядок — це розташування військ у просторі для безпосереднього зіткнення [11]. Це такий розподіл військ, який прийнятий як стандарт (шаблон). Він потрібен для того, щоб війська могли діяти автоматично, не чекаючи детальних наказів у хаосі битви. Він слугує основою для тренувань, маршів та первинного розгортання [11].

Для Клаузевіца бойовий порядок — це не лише розташування на місцевості, а й внутрішня структура. Він наголошує, що порядок визначається співвідношенням родів військ (піхоти, кавалерії, артилерії) та їхнім ешелонуванням. На відміну від Фрідріха II, Клаузевіц наполягає на глибині бойового порядку. Він вважає, що порядок, розтягнутий у тонку лінію, — це "порожня оболонка", яка руйнується після першого удару. Справжній бойовий порядок повинен мати глибину та резерви.

Бойовий порядок зберігає свою цілісність лише до першого зіткнення. Із початком активної фази бою будь-яка "геометрична" побудова неминуче деформується в хаос і розпадається на низку окремих сутичок. Клаузевіц вважав, що мистецтво полководця полягає не в марних спробах утримати рівний стрій, а в здатності безперервно відновлювати керованість за допомогою резервів.

Для нього бойовий порядок — це не статична схема, а динамічна стійкість війська в умовах бойового стресу. Тут мірилом успіху є не естетика ліній, а простота взаємодії підрозділів та наявність резервів, що дозволяють впорядковувати хаос.

Міжвоєнний період (1918–1939 рр.) став етапом найгострішої "кризи тактичних форм" у світовій воєнній історії. Досвід Першої світової війни продемонстрував остаточну неспроможність класичного лінійного бойового порядку перед потужністю автоматичної зброї та масованої артилерії, що призвело до виникнення так званого "позиційного тупика". Пошук шляхів виходу з цієї кризи зумовив появу плеяди видатних військових теоретиків, чиї праці заклали фундамент сучасного оперативного мистецтва та докорінно змінили сутність бойового порядку.

Воєнна думка цього періоду розвивалася в межах переосмислення трьох ключових чинників: моторизації (танки), авіації та радіозв'язку. Це призвело до того, що бойовий порядок перестав розглядатися як "геометрична лінія" і трансформувався в "глибоку ешелоновану зону".

Для системного аналізу цієї трансформації розглянемо концепції п'яти знакових авторів, які, попри належність до різних національних шкіл, сформували єдиний напрям розвитку тактичної думки:

Олександр Свечін вважав, що бойовий порядок в обороні — це не тимчасова схема для однієї битви, а стійка структурна основа, яка тримає фронт. Суть цього терміна полягає у створенні настільки стійкої системи позицій, щоб вона не була зруйнована під тривалим тиском. Головна мета такої побудови — змусити ворога витратити всі свої ресурси на захоплення кожного метра землі, зберігаючи при цьому здатність власних підрозділів до опору протягом місяців [12].

В основі ідеї Володимира Тріандафіллова лежить заміна тонкої лінії оборони на глибоку вогневу зону, параметри якої розраховані відповідно до технічних можливостей зброї. Він увів жорсткі просторові показники: наприклад, для стрілецького батальйону нормативна ділянка розраховувалася виходячи зі щільності вогню на погонний метр фронту за хвилину і становила 1,5–2 км по фронту та до 2 км углиб, а для роти — близько 500–700 метрів. Це дозволяло створити таку щільність вогню, за якої кожен метр простору прострілювався наскрізь, перетворюючи бойовий порядок на суцільну пастку, де противник не міг знайти безпечних проміжків між позиціями підрозділів [13].

Георгій Іссерсон теоретично поєднав еволюцію тактичної глибини та перехід до "зонного" спротиву. Він бачив бойовий порядок як "глибоку зону" та обґрунтував остаточний перехід від лінійної побудови до "тактичної зони оборони". Бойовий порядок в обороні — це не "рубіж", а глибока смуга опорних пунктів, яка має "поглинати" удар та створювати умови для активних контрударів резервами з глибини [14].

У Гейнца Гудеріана підхід до просторових показників був принципово іншим: замість чітко визначених меж опорних пунктів він розглядав бойовий порядок як простір, у якому

війська можуть вільно рухатися. Його бачення оборонного порядку базувалося на маневрених можливостях бронетехніки, де ширина та глибина ділянки залежали не від статутних цифр, а від швидкості машин та далекобійності їхніх гармат. Це дозволяло підрозділам контролювати значно більші простори, де війська постійно змінюють позиції та "віддають" територію в обмін на виграш часу. Таким чином, бойовий порядок у Гудеріана перетворився на простір, де війська постійно маневрують, головним показником якого була не щільність людей на метр фронту, а швидкість реакції на дії противника [15].

Безіл Ліддел Гарт бачив оборону як гнучку систему заманювання ворога вглиб. Він вважав, що жорстка оборона — це шлях до катастрофи, оскільки вона дозволяє наступаючим сконцентрувати вогонь на нерухомій цілі. Для нього оборонний бойовий порядок має бути подібним до сітки, яка "прогинається", але не рветься. Суть порядку полягає в готовності поступитися територією заради збереження цілісності військ та виграшу часу, що призводить до "розтягування" логістики противника та втрати ним ударного потенціалу [16]. Побудова бойового порядку в обороні повинна навмисно демонструвати ворогу "слабкі місця". Замість суцільної лінії створюється система розрізнених вузлів опору (районів оборони, опорних пунктів), що заманюють противника вглиб позицій — "мішок", де його фланги стають вразливими для концентрованих ударів мобільних груп [16].

Аналіз спадщини вищезазначених воєнних теоретиків дозволяє простежити, як елементи бойового порядку поступово втрачали свою лінійну монолітність, набуваючи ознак модульності, ешелонованості та функціональної автономності. На основі цього простежується стійка тенденція до перетворення бойового порядку з нерухомого шикування на активну систему вогневого впливу, яка постійно змінюється, щоб найбільш ефективно нищити війська, що наступають.

Зміст терміна "бойовий порядок" був доповнений такими обов'язковими ознаками, як ешелонованість, глибина, маневреність, автономність.

Після Другої світової війни воєнна думка тривалий час перебувала заручником її шаблонів. Попри стрімкий розвиток ракетної техніки та ядерної зброї, зміст бойового порядку залишався переважно статичним, зберігаючи ешелоновану структуру, яка була сформована протягом двох світових війн. Проте події арабо-ізраїльської війни 1973 року ("Війна Судного дня") продемонстрували, що класичні схеми розстановки військ безсилі проти нових засобів високоточного ураження та ПТРК. Це стало визначальним фактором пошуку нових способів ведення оборони та їх теоретичного обґрунтування в доктринальних документах.

Відображення цих пошуків було реалізовано у польовому статуті FM 100-5. Саме ця доктрина запропонувала замість кількісного накопичення сил принципово нову якість — здатність військ діяти як єдиний, ідеально налаштований організм, де вогонь, рух підрозділів та удари авіації об'єднуються в реальному часі для досягнення максимального результату (далі — динамічну синхронізацію).

Доктрина AirLand Battle США (1986)

Логічним продовженням описаної еволюції стала американська доктрина AirLand Battle (польовий статут FM 100-5, 1986 рік) [17], яка здійснила системний перехід від взаємодії підрозділів до синхронізації їхніх дій, де всі елементи бойового порядку працюють не в інтересах піхоти чи танкових військ, а самостійно, паралельно з іншими, в інтересах виконання поставленого завдання на всю глибину бойових порядків противника, починаючи від передових загонів і закінчуючи елементами логістики в глибокому тилу. Головна різниця полягала у ставленні до глибини простору та структури підрозділів. Якщо в міжвоєнний і післявоєнний періоди бойовий порядок розглядався як переважно пасивна багатошарова зона для поглинання ворожого удару, то доктрина 1986 року передбачала знищення військ противника на всю глибину його ешелонів ще до вступу в безпосередній бій. Крім того, на зміну жорстким розрахункам площі районів оборони прийшла концепція "Task Organization"

(бойової організації) — модульного формування тактичних груп під конкретне завдання. Особливістю доктрини стало те, що бойовий порядок в обороні остаточно перестав бути схемою розстановки людей і техніки на місцевості й перетворився на систему, створену під певне завдання, елементи якої діють незалежно один від одного у трьох вимірах: земля, повітря, час, де головною метою є не контроль метрів фронту, а миттєве руйнування темпу ворожої операції.

Розвиток концепцій бойового порядку в національних доктринах

Доктрина AirLand Battle (1986) стала потужним інтелектуальним поштовхом, що пришвидшив перехід від статичного розуміння бойового порядку до ідей динамічної синхронізації. Проте цей досвід не став універсальним стандартом: провідні країни з унікальними геополітичними умовами обрали власні шляхи трансформації, адаптуючи нові технологічні можливості до своїх національних інтересів та ресурсів.

Далі проаналізовано багатовекторність еволюції бойового порядку, що розкривається через специфіку різних національних шкіл:

Фінська модель.

Фінляндія, маючи трагічний та водночас героїчний досвід протистояння агресії СРСР (Зимова війна 1939–1940 рр.), протягом десятиліть розбудовувала унікальну систему “всеохоплюючої безпеки” [18] — це фінська модель співпраці, за якої життєво важливі функції суспільства підтримуються через взаємодію органів влади, бізнес-спільноти, організацій та громадян. Сучасна воєнно-політична ситуація, що характеризується зростанням експансіоністських намірів російської федерації, змусила Гельсінкі вступити до НАТО та радикально оновити свої доктринальні документи [19, 20, 21]. Фінський бойовий статут Field Manual 2017 [22] є результатом глибокого вивчення досвіду останніх локальних конфліктів та інтеграції західних стандартів. Хоча фінська школа є особливою, вона відчула значний інтелектуальний вплив американської доктрини “AirLand Battle” (зафіксованої у FM 100-5), зокрема в питаннях синхронізації вогню та маневру. Проте фінський підхід адаптував ці ідеї до специфічних умов власного ландшафту та необхідності протидії кількісно переважаючому противнику.

При детальному дослідженні тексту Field Manual 2017 стає очевидним відхід від жорсткої академічної традиції надання стислих визначень. У статуті відсутнє пряме термінологічне визначення “бойового порядку” як єдиного речення-аксіоми. Натомість аналіз розділів, присвячених основам бою та структурі бойових груп [22], дозволяє сформулювати авторське визначення, що найбільш повно розкриває суть фінського підходу. Бойовий порядок у сучасних умовах — це цілеспрямоване просторове та функціональне розташування підрозділів, засобів вогневого ураження та систем підтримки, яке забезпечує виконання бойового завдання відповідно до замислу командира, гарантуючи при цьому живучість військ через їх розосередження. Ключовою ознакою такої структури є її опора на п’ять функціональних компонентів: управління, розвідку та спостереження, спільне вогневе ураження, маневрені підрозділи та логістику.

Еволюція поглядів Сил оборони Фінляндії веде до поступової відмови від використання класичного терміна “бойовий порядок”, оскільки він підсвідомо асоціюється зі статичними схемами та лінійною побудовою минулого. Для опису явища, що спостерігається у сучасних конфліктах високої інтенсивності, більш влучним є термін “розсереджена адаптивна бойова система”. Таке визначення підкреслює, що сучасні війська не прив’язані до конкретного місця, вони максимально розосереджені у просторі. Фізична дистанція між автономними модулями бойового порядку є критичним фактором підвищення живучості підрозділів. Водночас створення єдиного інформаційного середовища дозволяє нівелювати просторову розірваність військ, забезпечуючи високу оперативність управління та синхронізацію вогневого впливу.

Шведська модель

Ключовим завданням Шведської воєнної доктрини MSD 16 [23] є створення “ефекту порогу” (Tröskeleffekt), що передбачає таке розташування сил, яке робить будь-яку агресію проти Швеції неприйнятно дорогою ще на етапі її планування противником [23]. На відміну від доктрин минулого, MSD 16 спирається на “маневрений підхід”, де перемога досягається через руйнування волі та згуртованості ворога, а не лише через його фізичне знищення.

Дослідження змісту доктрини свідчить про відсутність у шведській військовій школі вузького канонічного визначення “бойового порядку”. Замість нього використовується концепція “об’єднаної сили”. У цьому контексті побудова військ розглядається не як фізичне розташування підрозділів, а як інтегрована комбінація спроможностей у чотирьох просторах: сухопутному, морському, повітряному та кібернетичному [23].

Таким чином, розміщення елементів бойового порядку включає всі просторові компоненти (суша, повітря, час, кіберпростір) — це динамічна система (війська перебувають у постійному русі або готовності до переформатування), де піхота або розвідка є лише елементом загальної міжвидової системи, де вони не вкладаються в одну площину, а діють у багатовимірному просторі, де створюють миттєву синхронізацію ефектів (здатність системи впливати на противника різними засобами (удар, перешкода, дезінформація) у потрібній точці простору та часу) [23].

Ізраїльська модель

У доктрині Сил оборони Ізраїлю (ЦАХАЛ) немає визначення “бойовий порядок”, він розглядається як багатовимірна модель побудови військ, у якій головними чинниками є здатність підрозділу чи системи максимально швидко знаходити, ідентифікувати та знищувати ворога з високою точністю (смертоносність) та концепція, згідно з якою маневр відбувається не лише на землі, а одночасно в усіх сферах: у повітрі, у кіберпросторі, у радіоелектронному спектрі та в підземному просторі (далі — інтегрований маневр). Сучасна ізраїльська воєнна думка базується на необхідності швидкого та радикального розгрому противника в умовах складного ландшафту та асиметричних загроз. Згідно зі “Стратегією ЦАХАЛ” (2015), побудова військ розглядається через призму “інтегрованого маневру”, де ключовим є не утримання географічних рубежів, а безперервне вогневе ураження сил, засобів та критичної інфраструктури ворога [24]. Цей підхід отримав логічне продовження в оперативній концепції “Tnufa” (2020), яка визначила пріоритетом перетворення армії на “багатовимірну смертоносну силу”. Головною метою такої трансформації є радикальне скорочення часу циклу “виявлення–ураження” конкретних фізичних об’єктів противника [25].

Дослідження змісту стратегічних документів ЦАХАЛ свідчить про трансформацію поняття бойового порядку з категорії геометрії в категорію цифрової бойової системи. У межах “інтегрованого маневру” бойовий порядок підрозділу визначається як “система систем”, що поєднує наземні підрозділи, розвідку, авіацію та кіберзасоби в єдиному інформаційному контурі [24]. За концепцією А. Кохаві (2020), структура військ набуває багатовимірності, де повітряний, спектральний (РЕБ) та інформаційний виміри інтегруються безпосередньо в тактичну ланку (роту, батальйон) [25].

Таким чином, бойовий порядок стає вертикально інтегрованим комплексом засобів, де кожен елемент (солдат, танк, дрон) одночасно виконує роль сенсора для виявлення цілей та ударної одиниці для їх знищення.

Китайська модель

Китайська воєнна думка розглядає сучасну війну не як зіткнення фізичних мас (танки, піхота), а як конфлікт між двома ворожими операційними системами — це війна, де головною ціллю є не солдат у траншеї, а здатність керувати своїми силами як єдиним організмом та позбавляти ворога такої можливості. Згідно з базовою стратегією НВАК, успіх у бою залежить від здатності сформувати такий бойовий порядок “Бойову систему систем” (System-of-Systems), яка

інтегрує всі аспекти збройної боротьби [26], де всі елементи діють у спільному інформаційному просторі, першочерговим завданням яких є випередження противника у виявленні та руйнуванні критичних зв'язків у системі управління та логістики, а надалі — швидке виявлення та знищення дезорганізованих осередків елементів бойового порядку ворога.

У тактичних та оперативних настановах НВАК поняття бойового порядку трансформується в категорію "Бойової системи". Дослідження джерел [27, 28] дозволяє стверджувати, що побудова військ для ведення бою — це не статичне розгортання, а динамічне поєднання функціональних модулів [28].

Китайський підхід, подібно до західних зразків, відходить від лінійної побудови на користь "об'єднаної взаємопов'язаної багатосферної системи", це дозволяє визначити сучасний бойовий порядок за моделлю НВАК як алгоритмізовану мережу автономних модулів, що діють у межах єдиного середовища, яке постійно змінюється, у якому взаємодіють люди, техніка, софт, дані та інфраструктура (далі — єдиний бойовий простір). Головною особливістю є перехід від територіального принципу побудови до системного: бойовий порядок розглядається як інструмент для руйнування цілісності системи противника при одночасному забезпеченні надвисокої живучості власної структури [28].

Сучасна американська модель

Сучасна американська воєнна думка переживає найбільш масштабну трансформацію з 1986 року. Якщо попередня доктрина AirLand Battle (FM 100-5) була зосереджена на лінійному протистоянні в Європі, то сучасна концепція багатосферних операцій (Multi-Domain Operations), офіційно закріплена у базовому статуті FM 3-0 Operations (жовтень 2022 року), готує армію до нелінійного конфлікту з технологічно рівним противником [29]. Ключовою зміною стало повернення дивізії як головної тактичної ланки, оскільки бригадна структура, що була ефективною в локальних конфліктах, виявилася недостатньою для масштабної конвенційної війни [30].

У найновіших тактичних настановах FM 3-90 Tactics (травень 2023 року) поняття бойового порядку розглядається не просто як геометричне розташування підрозділів, а як інструмент просторової концентрації восьми головних елементів бойової потужності: 6 функцій ведення війни (командування та управління, рух і маневр, розвідка, вогневе ураження, забезпечення, захист) та 2 об'єднуючих чинників (лідерство, інформація) [31]. Бойовий порядок остаточно перестав бути жорстким шаблоном. Він формується як гнучкий модульний конструктор під конкретне завдання командира, що дозволяє швидко переформатовувати структуру сил безпосередньо під час операції [31]. На відміну від простої синхронізації часу і простору, сучасна побудова військ, згідно з концепцією FM 3-0 (2022), спрямована на одночасне комбінування спроможностей у всіх просторах (суша, повітря, море, космос, кіберпростір) для створення вирішальної переваги та виконання поставлених завдань [29].

Таким чином, американський підхід, подібно до європейських та ізраїльських моделей, демонструє відмову від статичного розуміння бойового порядку, що дозволяє визначити сучасну побудову військ США як "Багатосферну адаптивну бойову систему". Головною відмінністю від моделі 1986 року є перехід від фізичного масування військ до комплексного впливу на противника при збереженні високого ступеня розосередження підрозділів. Це веде до розуміння бойового порядку як динамічної мережі "завдання-орієнтованих" груп, чия єдність забезпечується не спільним кордоном зон відповідальності, а поєднанням інформаційних та вогневих складових [31].

Іранська модель

Іранська воєнна стратегія зумовлена необхідністю протистояти технологічно переважаючому противнику в умовах повної ізоляції. Згідно з аналізом М. Коннелла, центральним елементом доктрини є концепція "осередкової оборони". Її стратегічна мета — перетворити територію країни на сукупність автономних оборонних зон, кожна з яких здатна

вести тривалу війну на виснаження навіть за умови повного знищення централізованого управління та руйнування національної мережі зв'язку [32].

У межах іранської моделі поняття "бойовий порядок" трансформується з інструменту в поєднання регулярного військового компонента з розгалуженою мережею територіальної оборони та сил руху опору, що забезпечує безперервний вогневий та психологічний вплив на противника в усьому єдиному бойовому просторі (далі — структура гарантованого спротиву). Побудова військ для ведення бою базується на принципах фрагментації та автономності: бойовий порядок підрозділів (насамперед Корпусу вартових ісламської революції — КВІР) організовується за географічним принципом "мозаїки". Кожна одиниця має власні запаси, автономні цикли прийняття рішень та засоби зв'язку, що робить систему стійкою до стратегічних ударів по пунктах управління [32]. У морському та сухопутному просторах бойовий порядок часто набуває форми масованої атаки дрібних, високорухливих одиниць (швидкісні катери, малі піхотні групи). Це дозволяє перевантажувати системи вогневого контролю противника та завдавати ударів з неочікуваних напрямків [32]. До структури бойового порядку органічно вплітаються сили ополчення "Басідж", що розмиває межу між військовою та цивільною інфраструктурою, створюючи середовище постійного виснаження окупаційних сил [32].

Іранський підхід демонструє крайній ступінь децентралізації бойового порядку. Якщо західні доктрини (США, Європа) прагнуть до поєднання всіх сфер, то іранська модель свідомо обирає децентралізовані автономії, поєднані однією метою. Це дозволяє визначити іранську побудову військ як "Децентралізовану виснажливу бойову систему", головна мета якої — не перемогти противника у відкритому бою, а зробити ціну його перебування на території неприйнятно високою через неможливість знищити систему єдиним ударом [32].

Британська модель

Сучасна британська модель оборони, згідно з чинною доктриною ADP Land Operations (редакція 2022 року), відходить від жорстких алгоритмів на користь маневреного підходу. Головний акцент робиться на припиненні функціонування сил противника та руйнуванні його здатності приймати рішення. Бойовий порядок розглядається не як сукупність вогневих позицій, а як динамічний інструмент реалізації творчого задуму командира. Ключовою метою є створення умов, за яких противник під впливом омани самостійно приймає хибні рішення, що ведуть його до поразки [33].

Дослідження актуального британського досвіду дозволяє стверджувати, що побудова військ в обороні спирається на широкий набір інструментів (вогневих, електронних, інформаційних), які застосовуються не в усталеній логічній послідовності, а відповідно до розвитку ситуації. Бойовий порядок формується навколо системи хибних позицій та маневрів, спрямованих на дезорієнтацію ворога. Мета — не просто зупинити наступ, а спрямувати сили противника в хибному напрямку, відводячи їх від справжніх цілей [33]. Командиру надається право на прийняття нестандартних рішень, наприклад, не "виявити — зафіксувати — знищити", а "дозволити вклинитися — ізолювати в кіберпросторі — зруйнувати логістику — дестабілізувати моральний стан". Усе це здійснюється задля досягнення максимального ефекту "спрямування" ворога у підготовлені пастки за допомогою синхронізації засобів РЕБ та точкового ураження з мінімальними затратами власних фізичних сил.

Британська модель трансформує розуміння оборони з процесу "утримання рубежів" у процес змушення противника постійно приймати неправильні рішення. У межах дослідження це дає підстави визначити сучасну сутність визначення "бойовий порядок" як "Багатосферну адаптивну бойову систему", де конфігурація сил постійно змінюється, спрямовуючи бойовий потенціал противника в порожнечу або створюючи умови для його повної дезорганізації та критичної втрати боєздатності [33].

Російська модель

Російська модель оборони, закріплена у Бойовому статуті 2019 року [34], попри декларативне врахування досвіду війни в Сирії та протидії БпЛА, за своєю суттю залишається модернізованою версією класичної радянської доктрини. Головний акцент у ній робиться на жорсткій геометричній побудові — перший та другий ешелони, чіткі смуги відповідальності та глибокоешелоновані позиції (до 50–90 км). Бойовий порядок розглядається не як гнучка мережа, а як статична конструкція, де успіх залежить від масованості вогню артилерії та фізичної стійкості підрозділів на утримуваних рубежах.

Дослідження показує, що ця модель значною мірою ігнорує принципи мережецентричності, покладаючись на вертикальну ієрархію управління та лінійний розподіл сил. На відміну від західних підходів, де підрозділ є автономним вузлом, російський статут визначає бойовий порядок як сукупність функціональних елементів (ешелонів та резервів), чиї дії суворо регламентовані послідовністю дій, таких як: вогнева підготовка, відбиття атаки, бій за першу позицію, бій за другу позицію, введення резервів. Це робить систему вразливою до сучасних викликів — “прозорості” поля бою, високої динаміки багатосферного впливу на війська та дезорганізації управління, оскільки вона орієнтована на боротьбу з фізичними об’єктами (танки, піхота) противника та не передбачає протидії в усіх сферах і на всю глибину. Сучасний російський бойовий порядок являє собою консервативну систему, побудовану в одній площині без урахування всіх складових сучасного бою (наземна складова, повітряна, кіберскладова та ін.). Вона базується на фізичній концентрації сил і засобів, що в умовах сучасних високотехнологічних конфліктів часто призводить до надмірної вразливості через статичність та передбачуваність лінійних побудов.

Українська модель

Завершуючи аналіз світових моделей оборони, необхідно звернутися до актуального стану вітчизняної нормативної бази, представленої бойовими статутами Збройних Сил України редакції 2026 року (які є відкритими документами без обмежень доступу). Дослідження загальних положень СБП 3-(01,02,04).55 (частина І, бригада, полк) [35] та СБП 3-(01).56 (частина ІІ, механізований батальйон) [36] дозволяє виявити певну концептуальну суперечність між прогресивним наповненням засобів боротьби та традиційною формою базових визначень.

З одного боку, у концептуальних розділах статутів 2026 року простежується суттєвий зсув у бік сучасної західної воєнної думки. Вперше у вітчизняній практиці воєнні дії офіційно визначено як багатосферні операції, що охоплюють п’ять просторів (сухопутний, повітряний, морський, космічний, кіберпростір) та три виміри (людський, інформаційний, психологічний). Крім того, бойова діяльність підрозділів тепер структурується не через лінійні етапи, а через модель “вирішальних, формуючих та підтримуючих операцій”, що прямо корелює з доктринальними підходами НАТО.

Проте критичний аналіз сутності ключового поняття у відповідних статтях статутів (у розділі термінів) виявляє його певну невідповідність вимогам сучасності. Незважаючи на багатовимірний контекст, статути 2026 року продовжують визначати бойовий порядок за вузько-геометричним принципом — як “розташування військових частин і підрозділів на місцевості для ведення бою”. Таке формулювання не повною мірою відображає інформаційно-психологічний та цифровий аспекти організації військ, що були розглянуті нами у зарубіжних моделях. Бойовий порядок позиціонується переважно як “фізична розстановка”, тоді як реальна практика сучасної війни (зафіксована у тих самих статутах через опис функцій управління та інформації) вимагає розуміння організації як “багатосферної адаптивної бойової системи”.

Більше того, у положеннях щодо побудови бойового порядку СБП 3-(01).56 (частина ІІ, механізований батальйон) зазначається, що “функціональна структура є сталою, а організаційна — може змінюватися”, що вступає у певну суперечність із вимогою гнучкості та розосередження у сучасних операціях. Намагання втиснути автономні модулі БпС та засоби

РЕБ у жорстку рамку класичного “порядку” створює понятійний розрив: термін “порядок” (як усталений стан) дещо звужує розуміння динамічної природи сучасного бою (як неперервного процесу синхронізації ефектів). Таким чином, результати аналізу дають підстави припустити, що вітчизняні статути 2026 року, здійснивши величезний крок у технологічному та функціональному напрямах, зберігають певний термінологічний консерватизм. Це додатково обґрунтовує необхідність уточнення категорії “бойовий порядок” та доцільність переходу до концепту “багатосферної адаптивної бойової системи”.

Узагальнені результати еволюції поняття та змісту бойового порядку в історичному ретроспективному розрізі та національних доктринах наведено у таблиці.

Таблиця. Зведенні дані щодо сутності поняття “бойвий порядок”

Етап / Модель	Характеристика побудови військ	Головний зміст дій	Мета	Головний зміст поняття “бойовий порядок”
Фрідріх II Великий	Суворо регламентована лінійна побудова.	Одночасний залповий вогонь.	Забезпечення стійкості строю та ведення лінійного вогню.	Статична геометрична норма, незмінна від розгортання до кінця бою, що визначає виключно фізичне розташування військ на місцевості.
Жак Гібер / Наполеон I	Динамічна та гнучка (змішаний порядок — Ordre Mixte).	Поєднання ліній із колонами, розгортання в бойовий порядок прямо з маршу.	Ефективне зосередження сил і засобів у вирішальній точці.	Динамічна площинно-функціональна структура, яка гнучко трансформується під час переходу від маршу до бою.
Жоміні / Клаузевіц (Класична військова думка)	Систематизована, розрахована за алгоритмами та ешелонована.	Розподіл армії за частинами із чітким призначенням, виділення глибини та резервів.	Зменшення втрат керованості та забезпечення стійкості підрозділів у зоні зіткнення.	Глибокоешелонований площинний розподіл військ на частини за їхнім призначенням (головні сили, резерви) для забезпечення стійкості та зосередження зусиль у зоні зіткнення.
Міжвоєнний період (Свечін, Тріандафіллов, Іссерсон, Гудеріан, Ліддел Гарт)	Глибока ешелонована зона, що забезпечує мобільність та розосередження.	Створення глибоких вогневих зон, розрізнених вузлів опору та простору для маневру.	Виснаження ресурсів противника та поглинання його удару.	Стійка структурна основа або смуга опорних пунктів, яка забезпечує глибину й маневр.
Доктрина AirLand Battle США (1986)	Модульна багаторівнева побудова для дій у трьох вимірах (земля, повітря, час).	Ураження військ і резервів противника на всю глибину його побудови до їх вступу в бій.	Миттєве руйнування темпу та ініціативи ворожої операції.	Динамічна багатошарова система (модульна організація), яка формується під конкретне завдання і чиї елементи діють автономно у просторі та часі задля знищення ворога на всю глибину.
Фінська модель	Розосереджена, орієнтована на ландшафт.	Розподіл сил з опорою на п’ять функціональних компонентів.	Гарантування живучості підрозділів через їхнє розосередження.	Цілеспрямоване просторове та функціональне розташування підрозділів (розсереджена адаптивна бойова система).

Етап / Модель	Характеристика побудови військ	Головний зміст дій	Мета	Головний зміст поняття “бойовий порядок”
Шведська модель	Маневрена багатовимірна побудова.	Інтегрована комбінація ефектів на суші, у повітрі, часі та кіберпросторі.	Створення “ефекту порогу” та руйнування боєздатності ворога.	Динамічна міжвидова система у багатовимірному просторі, де елементи діють поза єдиною площиною.
Ізраїльська модель	Багатовимірна вертикально інтегрована побудова.	Поєднання наземних підрозділів, розвідки, авіації та кіберзасобів у єдиному інформаційному контурі.	Скорочення часу циклу “виявлення–ураження”.	Вертикально інтегрований комплекс (“система систем”), де кожен елемент є водночас сенсором і ударною одиницею.
Китайська модель	Мережева системно орієнтована побудова.	Формування “Бойової системи систем” із взаємодією людей, техніки та даних.	Руйнування критичних зв’язків у системі управління та логістики ворога.	Алгоритмізована мережа автономних модулів у єдиному бойовому просторі, що забезпечує надвисоку живучість.
Сучасна американська модель (FM 3-0, FM 3-90)	Багатосферна, нелінійна, модульна.	Синхронізація ефектів впливу на противника в усіх сферах.	Створення вирішальної переваги шляхом комбінування спроможностей у всіх просторах.	Гнучкий модульний конструктор (“багатосферна адаптивна бойова система”), що формується під конкретне завдання.
Іранська модель	Мозаїчна децентралізована побудова.	Фрагментація сил на автономні осередки за географічним принципом.	Забезпечення тривалого опору та виснаження противника в умовах ізоляції та знищення центру управління.	Децентралізована виснажлива бойова система, побудована за географічним принципом “мозаїки”.
Британська модель (ADP Land Operations)	Гнучка маневрена побудова, створена на основі омани.	Введення противника в оману, синхронізація ефектів для спрямування його зусиль у хибному напрямку.	Змусити противника приймати хибні рішення та спрямувати його потенціал у порожнечу.	Динамічний інструмент реалізації творчого задуму командира (“багатосферна адаптивна бойова система”).
Російська модель (Бойовий статут 2019)	Статична, лінійна, ешелонована.	Розподіл сил на перший та другий ешелони, чіткі смуги відповідальності.	Утримання рубежів завдяки масованості вогню та фізичній стійкості.	Сукупність статичних функціональних елементів (ешелонів і резервів) із суворо регламентованою послідовністю дій.
Українські статути (редакція 2026 року)	Багатосферна (5 просторів, модель вирішальних і формуючих дій).	Структурування сил за стандартами НАТО з урахуванням новітніх засобів (БпС, РЕБ).	Відсіч широкомасштабній агресії на основі технологічної переваги та розосередження.	У нормативних документах визначається застаріло як “розташування... на місцевості”, натомість реальна практика вимагає розуміння як “багатосферної адаптивної бойової системи”.

Джерело: складено автором на основі [6–36].

Обговорення

Запропонований концептуальний перехід від класичного розуміння “бойового порядку” до “багатосферної адаптивної бойової системи” є дискусійним та може викликати обґрунтовані контраргументи з боку прихильників традиційної школи воєнного мистецтва.

Альтернативний (консервативний) підхід наполягає на тому, що збереження чіткої геометричної та лінійної прив’язки військ є критично важливим для забезпечення керованості підрозділами, особливо в умовах застосування недостатньо підготовленого особового складу або за умови повної втрати цифрового зв’язку під впливом ворожих засобів РЕБ.

Відмова від фізичного розуміння “порядку”, на думку прихильників цього підходу, несе ризики дезорганізації та втрати контролю над полем бою. Погоджуючись із важливістю стійкості управління, варто зазначити, що у сучасній війні керованість досягається не фізичним розташуванням бійців у лінію, а створенням єдиного інформаційного поля та делегуванням повноважень (Mission Command) [29, 33].

Упровадження поняття “система” не скасовує наявності бойових позицій, але визнає, що невидимі елементи (кібервплив, РЕБ, інформаційні операції) формують конфігурацію бою більшою мірою, ніж фізичне розміщення піхоти чи техніки. Водночас слід визнати, що реалізація такого концепту на практиці вимагає докорінної зміни архітектури автоматизованих систем управління військами (C4ISR), що є значним викликом для вітчизняних Збройних Сил.

Разом з тим необхідно окреслити межі та обмеження даного дослідження. Воно має переважно теоретичний характер і базується на аналізі нормативної бази (доктрин та статутів) та історичній ретроспективі.

Запропонований термінологічний та концептуальний перехід потребує подальшої практичної верифікації. Перспективним напрямом для майбутніх досліджень є застосування методів математичного та симуляційного моделювання бойових дій для оцінки того, як відмова від лінійних бойових порядків на користь адаптивних багатосферних мереж вплине на показники живучості та вогневої продуктивності підрозділів тактичної ланки.

Висновки

Історія нормативного закріплення терміна, що визначає спосіб побудови військ, простежується із середини XVIII століття, у добу, коли на полі бою панували гладкоствольна зброя та жорстка дисципліна. Тоді він сприймався як геометрична норма, що мала вигляд тонкої лінії, розрахованої на забезпечення одночасного залпового вогню, де тактична форма мала залишатися незмінною від моменту розгортання до завершення бойового зіткнення.

Згодом розвиток артилерії та поява передбойових порядків (кінець XVIII — середина XIX століття) змусили змінити ставлення до розстановки сил, перетворивши її зі статичної схеми на динамічний процес. Завдяки теоретичним пошукам Жака Гібера та практичному генію Наполеона I на зміну одноманітним лініям прийшли змішані форми, які дозволяли поєднувати вогневу потужність із маневром для концентрації бойової міці у вирішальній точці. У цей період значення терміна змістилося в бік динаміки, коли правильність побудови визначалася вже не естетикою строю, а швидкістю переходу військ із похідного стану в бойовий.

У XIX столітті подальша інтелектуальна діяльність Антуана-Анрі Жоміні та Карла фон Клаузевіца внесла в організацію військ математичну логіку та розуміння психологічної стійкості підрозділів. Побудова сил почала розглядатися як адміністративний каркас, здатний протистояти хаосу та непередбачуваній різниці між розрахунками на мапах і реальними бойовими діями. Обов’язковими ознаками структури стали глибина та наявність резервів, які дозволяли підтримувати стійкість системи навіть тоді, коли початкова геометрична форма руйнувалася під впливом зміни обстановки.

Виклики двох світових війн зумовили стійку тенденцію до відмови від лінійної монолітності через масове впровадження танків, авіації та засобів радіозв'язку. Термін трансформувався у поняття глибокої ешелонованої зони, де простір став інструментом для поглинання ворожих ударів та проведення раптових контрударів. Побудова військ почала набувати ознак гнучкої просторової системи, здатної адаптуватися до тиску, заманюючи противника у пастки, де головним показником ставала не щільність людей на метр фронту, а швидкість реакції на дії ворога.

У другій половині XX — на початку XXI століття поява високоточної зброї та супутникових систем зумовила перехід від простої взаємодії підрозділів до їхньої тотальної синхронізації в реальному часі. Нові доктрини зробили глибину бойового простору активною, дозволяючи знищувати ворожі ешелони на всю їхню глибину та створюючи умови для виключення безпосереднього зіткнення між механізованими підрозділами. На зміну жорстким шаблонам прийшло формування гнучких модульних груп під конкретні завдання, що діяли незалежно одна від одної у трьох вимірах: на землі, у повітрі та в часі.

Сучасний етап розвитку воєнного мистецтва вивів організацію військ за межі фізичних рубежів, створюючи передумови для її концептуального перетворення на багатосферну адаптивну систему, що охоплює суходіл, повітря, море, космос та кіберпростір. Тепер бойовий порядок дедалі більше розглядається не як розстановка техніки на місцевості, а як цифрова інтегрована бойова система, де кожен елемент є одночасно сенсором для виявлення цілей та ударною одиницею. Ключовою метою стає створення умов, за яких противник під впливом інформаційної переваги та синхронізації ефектів приймає хибні рішення, що ведуть до його повної дезорганізації та критичної втрати боєздатності.

Проте сьогодні спостерігається певна невідповідність між технологічним наповненням змісту війни та консервативною формою її термінологічного опису. Деякі підходи продовжують тяжіти до платформоцентричних систем із жорсткою вертикальною ієрархією та геометричною ешелонованістю. Це створює змістовий розрив, коли спроба керувати цифровими засобами в межах застарілих визначень бойового порядку призводить до вразливості військ через їхню статичність та передбачуваність перед сучасними багатосферними впливами.

Рекомендації

Для подолання виявлених протиріч доцільно переглянути саме тлумачення базових понять, відмовившись від суто геометричного підходу до визначення побудови військ. Необхідно офіційно перейти до концепції багатосферної адаптивної системи, де єдність підрозділів забезпечується цифровою синхронізацією засобів впливу на противника за допомогою автоматизованих систем управління, а не лише спільним кордоном зон відповідальності. Розвивати здатність кожного елемента бойового порядку до виконання завдань в умовах інформаційної ізоляції, спираючись на професійну свідомість замість постійних вказівок зверху. Пріоритетом при побудові бойового порядку має стати не лише щільність вогню, а й щільність інформаційного впливу, спрямованого на дезорієнтацію та параліч волі противника ще до початку активної фази бойових дій.

Фінансування

Це дослідження не отримало конкретної фінансової підтримки.

Конкуруючі інтереси

Автори заявляють, що у них немає конкуруючих інтересів.

Використання штучного інтелекту

Мовне редагування, переклад, технічна перевірка тексту.

Список використаних джерел

1. Шугалій Є. П. Загальна тактика “Механізований (танковий) батальйон в загальновійськовому бою” : курс лекцій. Київ : МП Леся, 2016. 187 с.
2. Лобко М. М. Об’єднана операція як основна форма відсічі збройній агресії “гібридного” типу. Наука і оборона. 2021. № 2. С. 24–33. DOI: https://doi.org/10.33099/2618-1614-2021-15-2-24-33.
3. Операція з прикриття державного кордону в секторі “Д”. Старобешеве. Центр досліджень воєнної історії Збройних Сил України. URL: https://milhistory.zsu.gov.ua/ato-oos/operaciya-z-prykryttia-derzhavnoho-kordonu-v-sektori-d-starobesheve. (дата звернення: 18.07.2026)
4. Сучасні зміни у тактиці дій підрозділів Збройних Сил України на основі аналізу бойового досвіду російсько-української війни / А. М. Луцишин, О. А. Солдатенков, Ю. І. Черепян, Г. М. Тотров. Національні інтереси. 2026. Вип. 4 (21). С. 473–481. URL: https://perspectives.pp.ua/index.php/niu/article/view/41414/41428. (дата звернення: 18.07.2026)
5. Заболотнюк В. І., Марцінко Н. М. Малі машини великої війни: технічна революція, FPV-дрони та мобільні інженерні рішення у трансформації оборонної тактики в умовах обмежених ресурсів. Військово-технічний збірник. 2025. Т. 33, № 2. С. 154–160. DOI: https://doi.org/10.33577/2312-4458.33.2025.154-160.
6. Фрідріх II Великий. Військові настановлення / пер. з нім. Москва : Держвидав, 1940. 210 с.
7. Guibert J. A. Essai général de tactique : précédé d'un discours sur l'état actuel de la politique et de la science militaire en Europe. Londres : Chez les Libraires Associés, 1772. 2 vol.
8. Наполеон I Бонапарт. О военном искусстве. Избранные произведения / сост. П. А. Жилин. Москва : Воениздат, 1956. 812 с.
9. Наполеон I Бонапарт. Максими : Військові заповіді великого полководця / пер. з франц. Київ : Видавець ФОП Стебеляк, 2015. 136 с.
10. Жоміні А. Г. Нарис військового мистецтва / пер. з франц. Москва : Воениздат, 1939. 350 с.
11. Клаузевіц К. Про війну / пер. з нім. Київ : Видавництво Жупанського, 2018. 672 с.
12. Свечін О. А. Стратегія. Москва : Кучково поле, 2003. 544 с.
13. Тріандафіллов В. К. Характер операцій сучасних армій. Москва : Держвидав, 1929. 258 с.
14. Іссерсон Г. С. Еволюція оперативного мистецтва. Москва : Держвидав, 1932. 128 с.
15. Гудеріан Г. Увага, танки! Історія створення танкових військ / пер. з нім. Москва : Центрполіграф, 2005. 366 с.
16. Ліддел Гарт Б. Стратегія непрямих дій / пер. з англ. Київ : Основи, 1999. 364 с.
17. FM 100-5: Operations. Washington, DC : HQ Department of the Army, 1986.
18. The Security Strategy for Society 2025 : Government Resolution. Helsinki : Security Committee, 2025. URL: https://turvallisuuskomitea.fi/. (дата звернення: 18.07.2026)
19. Government Report on Finnish Foreign and Security Policy. Helsinki : Prime Minister’s Office, 2020. 68 p.
20. National Defence Strategy. Helsinki : Ministry of Defence of Finland, 2017. 32 p.
21. Iso-Markku T., Müller-Wille T. Finland’s NATO accession: What will change? Finnish Institute of International Affairs (FIIA). Briefing Paper 334. 2023. URL: https://fiia.fi/en/publication/finlands-nato-accession. (дата звернення: 18.07.2026)
22. Finland. Defence Forces. Field Manual 2017. Helsinki : Edita Publishing, 2017. 216 p.
23. Sweden. Armed Forces. Military Strategy Doctrine 2016 (MSD 16). Stockholm : Försvarsmakten, 2016. 92 p.
24. Israel Defense Forces. The IDF Strategy. Tel Aviv : General Staff IDF, 2015. 48 p.
25. Kochavi A. The “Tnufa” Operational Concept: The Multi-Dimensional Counter-Terrorism

Campaign. Tel Aviv : IDF General Staff, 2020. 34 p.
26. Academy of Military Science. The Science of Military Strategy. Beijing : Military Science Press, 2013. 276 p.
27. Academy of Military Science. The Science of Campaigns. Beijing : Military Science Press, 2006. 438 p.
28. People's Liberation Army. Science of Tactics. Beijing : Military Science Press, 2011. 350 p.
29. FM 3-0, Operations. Washington, DC : Department of the Army, 2022. 280 p.
30. FM 3-94, Armies, Corps, and Division Operations. Washington, DC : Department of the Army, 2021. 288 p.
31. FM 3-90, Tactics. Washington, DC : Department of the Army, 2023. 384 p.
32. Connell M. Iranian Military Strategy and Doctrine. Washington, DC : United States Institute of Peace, 2010. 24 p.
33. Ministry of Defence. Army Doctrine Publication (ADP) Land Operations. London : Development, Concepts and Doctrine Centre (DCDC), 2022. 222 p.
34. Боевой устав Сухопутных войск. Часть 1 (дивизия, бригада, полк) : утв. приказом Министра обороны РФ от 04.02.2019 № 07. Москва, 2019. 171 с.
35. Бойовий статут механізованих і танкових військ Сухопутних військ Збройних Сил України. Частина I (бригада, полк) : СБП 3-(01,02,04).55. Київ : Командування Сухопутних військ ЗС України, 2026. 284 с.
36. Бойовий статут Сухопутних військ Збройних Сил України. Частина II (механізований батальйон) : СБП 3-(01).56. Київ : Командування Сухопутних військ ЗС України, 2026. 370 с.

References

1. Shuhalii, Ye. P. (2016). *Zahalna taktyka "Mekhanizovanyi (tankovyi) batalion v zahalnoviiskovomu boiu": Kurs lektsii* [General tactics "Mechanized (tank) battalion in combined arms combat": Course of lectures]. MP Lesia.
2. Lobko, M. M. (2021). Obiednana operatsiia yak osnovna forma vidsichi zbroinii ahresii "hibrydnoho" typu [Joint operation as the main form of countering "hybrid" armed aggression]. *Nauka i oborona*, (2), 24–33. https://doi.org/10.33099/2618-1614-2021-15-2-24-33
3. Tsentr doslidzhen voiennoi istorii Zbroinykh Syl Ukrainy. (n.d.). *Operatsiia z prykryttia derzhavnoho kordonu v sektori "D". Starobesheve* [Operation to cover the state border in Sector "D": Starobesheve]. https://milhistory.zsu.gov.ua/ato-oos/operaciya-z-prykryttia-derzhavnoho-kordonu-v-sektori-d-starobesheve
4. Lutsyshyn, A. M., Soldatenkov, O. A., Cherepian, Yu. I., & Totrov, H. M. (2026). Suchasni zminy u taktytsi dii pidrozdiliv Zbroinykh Syl Ukrainy na osnovi analizu boiovoho dosvidu rosiisko-ukrainskoi viiny [Contemporary changes in the tactics of units of the Armed Forces of Ukraine based on the analysis of combat experience of the Russian-Ukrainian war]. *Natsionalni interesy, 4*(21), 473–481. https://perspectives.pp.ua/index.php/niu/article/view/41414/41428
5. Zabolotniuk, V. I., & Martsinko, N. M. (2025). Mali mashyny velykoi viiny: Tekhnichna revoliutsiia, FPV-drony ta mobilni inzhenerni rishennia u transformatsii oboronnoi taktyky v umovakh obmezhenykh resursiv [Small machines of a great war: Technological revolution, FPV drones, and mobile engineering solutions in the transformation of defensive tactics under limited resources]. *Viiskovo-tekhnichnyi zbirnyk, 33*(2), 154–160. https://doi.org/10.33577/2312-4458.33.2025.154-160
6. Frederick II the Great. (1940). *Viiskovi nastanovlennia* [Military instructions]. Derzhvydav.
7. Guibert, J. A. (1772). *Essai général de tactique: Précédé d'un discours sur l'état actuel de la politique et de la science militaire en Europe*. Chez les Libraires Associés.
8. Napoleon I Bonaparte. (1956). *O voennom iskusstve: Izbrannye proizvedeniia* [On the art of war: Selected works] (P. A. Zhilin, Comp.). Voenizdat.

9. Napoleon I Bonaparte. (2015). *Maksymy: Viiskovi zapovidi velykoho polkovodtsia* [Maxims: Military precepts of the great commander]. Vydavets FOP Stebeliak.
10. Jomini, A. H. (1939). *Narys viiskovoho mystetstva* [The art of war]. Voenizdat.
11. Clausewitz, C. von. (2018). *Pro viinu* [On war]. Vydavnytstvo Zhupanskoho.
12. Svechin, O. A. (2003). *Stratehiia* [Strategy]. Kuchkovo pole.
13. Triandafillov, V. K. (1929). *Kharakter operatsii suchasnykh armii* [The nature of operations of modern armies]. Derzhvydav.
14. Isserson, H. S. (1932). *Evoliutsiia operatyvnoho mystetstva* [The evolution of operational art]. Derzhvydav.
15. Guderian, H. (2005). *Uvaha, tanky! Istoriia stvorennia tankovykh viisk* [Attention, tanks! The history of the creation of tank forces]. Tsentrpolihraf.
16. Liddell Hart, B. H. (1999). *Stratehiia nepriamykh dii* [Strategy of indirect approach]. Osnovy.
17. Department of the Army. (1986). *FM 100-5: Operations*. Headquarters, Department of the Army.
18. Security Committee. (2025). *The security strategy for society 2025: Government resolution*. https://turvallisuuskomitea.fi/
19. Prime Minister's Office. (2020). *Government report on Finnish foreign and security policy*.
20. Ministry of Defence of Finland. (2017). *National defence strategy*.
21. Iso-Markku, T., & Müller-Wille, T. (2023). *Finland's NATO accession: What will change?* (FIIA Briefing Paper No. 334). Finnish Institute of International Affairs. https://fiia.fi/en/publication/finlands-nato-accession
22. Finnish Defence Forces. (2017). *Field manual 2017*. Edita Publishing.
23. Swedish Armed Forces. (2016). *Military strategy doctrine 2016 (MSD 16)*. Försvarsmakten.
24. Israel Defense Forces. (2015). *The IDF strategy*. General Staff IDF.
25. Kochavi, A. (2020). *The "Tnufa" operational concept: The multi-dimensional counter-terrorism campaign*. IDF General Staff.
26. Academy of Military Science. (2013). *The science of military strategy*. Military Science Press.
27. Academy of Military Science. (2006). *The science of campaigns*. Military Science Press.
28. People's Liberation Army. (2011). *Science of tactics*. Military Science Press.
29. Department of the Army. (2022). *FM 3-0: Operations*.
30. Department of the Army. (2021). *FM 3-94: Armies, corps, and division operations*.
31. Department of the Army. (2023). *FM 3-90: Tactics*.
32. Connell, M. (2010). *Iranian military strategy and doctrine*. United States Institute of Peace.
33. Ministry of Defence. (2022). *Army doctrine publication: Land operations*. Development, Concepts and Doctrine Centre.
34. Ministerstvo oborony Rossiiskoi Federatsii. (2019). *Boevoi ustav Sukhoputnykh voisk. Chast 1 (diviziia, brigada, polk)* [Combat regulations of the Ground Forces. Part 1 (division, brigade, regiment)] (Prikaz Ministra oborony RF No. 07).
35. Komanduvannia Sukhoputnykh viisk Zbroinykh Syl Ukrainy. (2026). *Boiovyi statut mekhanizovanykh i tankovykh viisk Sukhoputnykh viisk Zbroinykh Syl Ukrainy. Chastyna I (bryhada, polk): SBP 3-(01,02,04).55* [Combat regulations of the mechanized and tank troops of the Ground Forces of the Armed Forces of Ukraine. Part I (brigade, regiment)].
36. Komanduvannia Sukhoputnykh viisk Zbroinykh Syl Ukrainy. (2026). *Boiovyi statut Sukhoputnykh viisk Zbroinykh Syl Ukrainy. Chastyna II (mekhanizovanyi batalion): SBP 3-(01).56* [Combat regulations of the Ground Forces of the Armed Forces of Ukraine. Part II (mechanized battalion)].

This is an open access journal and all published articles are licensed under a Creative Commons «Attribution» 4.0.